

Gabriela JELITTO-PIECHULIK
Uniwersytet Opolski

JÜRIG AMANN – POETA ZATROSKANY O WSPÓŁCZESNEGO CZŁOWIEKA

Abstract

Jürg Amann – a poet concerned about modern man

Jürg Amann, a Swiss writer, literary scholar, dramatist and publicist who died in 2013, introduced in his various literary texts the issues of the contemporary world with man lost in it. The subjects of his works were: politics (war in the Persian Bay); history (death camp Auschwitz); literature (literary biographies of Kafka, Goethe, and Novalis); culture and religion (the New Testament), and various universal issues (love, death, friendship, hope, despair). The individual, placed at the centre, was entangled in historical and social relations, would lose his way, was filled with internal contradiction, but also would continue his search for everlasting values. Although Jürg Amann is well-known and received by the German speaking readers as is shown by the numerous awards he has received, his work is almost unknown to Polish consumers because of a lack of translations. The article attempts to bridge the gap and bring the work of Jürg Amann closer to Polish speaking readers.

Keywords: Swiss German literature, Jürg Amann.

W centrum zainteresowania zmarłego w ostatnim czasie szwajcarskiego pisarza, literaturoznawcy, dramaturga i publicysty Jürga Amanna jest współczesny człowiek, osamotniony, stojący na rozdrożu pomiędzy wyborem dobra i zła, bezsilny wobec śmierci i ponad wszystko kochający życie. Podejmowana przez Amanna tematyka sięga pytań egzystencjalnych, na które autor nie udziela czytelnikowi gotowych odpowiedzi, próbując tym samym wzbudzić w odbiorcach pragnienie poszukiwania tych odpowiedzi we własnym wnętrzu.

Jürg Amann przyszedł na świat 2 lipca 1947 roku w Winterthur, a zmarł 4 maja 2013 roku w Zurychu. Otrzymał wykształcenie filozoficzno-literaturoznawcze, studiował germanistykę i europejską literaturę ludową oraz publicystykę w Zurychu i Berlinie Zachodnim. W roku 1973 doktoryzował się z twórczości Franza Kafki¹.

¹ Tytuł doktoratu: *Das Symbol Kafka. Eine Studie über den Künstler*. Promotorem był Emil Staiger. Wydanie książkowe nosi tytuł: *Franz Kafka* (München 1983).

Pragnął pozostać w Berlinie, ale niebawem przeniósł się do Zurychu, gdzie pracował w teatrze jako dramaturg, a w dzienniku „Tages-Anzeiger” jako krytyk literacki, był też redaktorem w szwajcarskim radiu. Od roku 1976 mieszkał i pracował jako niezależny pisarz na przedmieściach Zurychu.

Jürg Amann określany jest mianem jednego z najbardziej popularnych i utytułowanych niemieckojęzycznych pisarzy szwajcarskich minionych dekad, o czym świadczą liczne nagrody literackie. W roku 1982 otrzymał Nagrodę im. Ingeborg Bachmann², w 1983 Nagrodę im. Conrada Ferdinanda Meyera, w 1989 Nagrodę im. Fryderyka Schillera, ufundowaną przez Bank Kantonalny w Zurychu, w tymże roku uhonorowany został również Nagrodą Miasta Winterthur w dziedzinie sztuki. Szwajcarskie Towarzystwo Schillerowskie przyznało mu nagrodę w 2001 roku, a w 2003 roku nagrodę honorową pisarz otrzymał od kantonu Zurych.

Jego dzieła ukazywały się przede wszystkim w wydawnictwie Arche w Zurychu oraz w Hamburgu³, a także w wydawnictwie Haymon w Innsbrucku i Wiedniu⁴. Wydawnictwa te promujące debiutujących autorów zasłynęły również ze swoich tradycji liberalnych. Pierwsza publikacja książkowa – studium o Franzu Kafce – ukazała się w wydawnictwie Francke w Bernie i Monachium. Wznowienie tego dzieła zostało wydane w serii Piper wydawnictwa R. Piper i Co. z Monachium i Zurychu jako tom 20. W końcowej fazie twórczości Amann związał się z wydawnictwem Nord-Süd, specjalizującym się w wydawaniu książek dla dzieci⁵, w którym opublikował:

² Nagrodę tę otrzymał Amann za opowiadanie *Rondo* ze zbioru *Die Baumschule. Berichte aus dem Réduit* (München, 1982). Również znany krytyk literacki Marcel Reich-Ranicki uznał to opowiadanie za najlepsze swego czasu.

³ Arche Literatur Verlag AG Zürich-Hamburg, Max-Brauer-Allee 34, 22765 Hamburg, Heinrichstrasse 249, CH-8005 Zürich. W lipcu 1944 r. Peter Schifferli założył w Zurychu wydawnictwo Verlags AG Die Arche. Jego celem było utworzenie „literackiego koła ratunkowego” w obliczu panującego spustoszenia intelektualnego w Europie. Wielu autorów w wyniku wydarzeń II wojny światowej utraciło swoje rodzime wydawnictwa, do których można zaliczyć m.in. Gottfrieda Bennę, będącego jednym z pierwszych autorów powojennych nowego wydawnictwa szwajcarskiego. Po dzień dzisiejszy wydawnictwo Arche jest domem wydawniczym dla autorów, którzy opowiadają o nowym ujęciu świata, o byciu w ciągłym ruchu i o poszukiwaniu nowej ojczyzny zarówno intelektualnej, jak i geograficznej. Źródło: www.arche-verlag.com/index.php?id=199 [stan z 25.08.2014].

⁴ Haymon Verlag GesmbH, Erlenstraße 10, 6020 Innsbruck, tel. +43 512 576300 fax. +43 512 576300 14, office@haymonverlag.at, www.haymonverlag.at. Wydawnictwo Haymon zostało utworzone w roku 1982 w Innsbrucku, z początkiem swego istnienia zajmowało się przede wszystkim regionalną historią i kulturą oraz wydawało książki fachowe. Od roku 1988 wydawnictwo Haymon poszerzyło zasięg publikowanych dzieł na cały obszar języka niemieckiego. Od roku 1992 wydawane są tłumaczenia na język niemiecki. W roku 2012 ukazało się 720 nowych tytułów. Źródło: www.haymonverlag.at/page.cfm?vpath=verlag/geschichte [stan z 21.08.2014].

⁵ Wydawnictwo NordSüd specjalizuje się w wydawaniu książek dla dzieci o zasięgu międzynarodowym. Co roku wydaje ok. 40 nowych tytułów. Wydawnictwo stawia sobie za cel promowanie książek tradycyjnych z bogatymi zdobieniami i ilustracjami, o ciekawej, nowatorskiej tematyce. Dlatego też poszukuje autorów oryginalnych. Źródło: www.nord-sued.com/verlag/index.asp?LINKS=waschbaer.html&MAIN=ueberuns.html [stan z 10.10.2014].

Das Märchen von der Welt (2010), *Mit großem Krach – Vom Reimen auf Biegen und Brechen* (2012), *Leonce und Lena* (2013). Wydania te są niezwykle kunsztowne i kuszą potencjalnych czytelników barwną szatą graficzną.

Amann zaliczany jest do kanonu współczesnych pisarzy niemieckojęzycznych ze Szwajcarii, o czym świadczy fakt, że niektóre z jego opowiadań opublikowane zostały w dziełach zbiorowych, np. opowiadanie *Rondo* w tomie opowiadań pisarzy szwajcarskich *Schweizer Erzählungen* (1990)⁶.

Informacje o nowościach wydawniczych Amanna pojawiały się regularnie na wiodących stronach internetowych⁷, ale brak jest jednak rzetelnych opracowań jego twórczości. Informacje biograficzne o Amannie zostały odnotowane w leksykonach literatury niemieckojęzycznej. Jedną z pierwszych takich informacji pojawiła się w 1988 roku w Gütersloh i Monachium w leksykonie *Literatur-Lexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache*, t. 1, pod redakcją Walthera Killiy'ego. Oprócz dat z życiorysu pisarza do roku 1983 zawarto tutaj informacje odnośnie do opublikowanych od 1974 do 1983 roku dzieł Amanna. Autor biogramu Dominik Müller określa dzieła Amanna z tego okresu mianem „literatury o literaturze”⁸, w której pisarz posilkując się oryginalnymi cytatami np. Novalisa, jak miało to miejsce w publikacji *Hardenberg. Romantische Erzählung nach dem Nachlaß des Novalis* (Aarau – Frankfurt M. 1978), kreuje w sposób literacki sytuację życiową Novalisa. W kolejnym, wspomnianym przez Müllera dziele *Verirren oder das plötzliche Schweigen des Robert Walser* (Aarau–Frankfurt M. 1978) Amann zgłębia psychikę twórczą Roberta Walsera, jednego z czołowych pisarzy współczesnej literatury niemieckojęzycznej ze Szwajcarii. Müller podkreśla również, że Amann w latach 80. odkrył na nowo gatunek literacki powieści epistolarnej (*Fort*, München – Zürich, 1987). W wiodącym leksykonie powieści niemieckojęzycznych *Reclams Romanlexikon. Deutschsprachige erzählende Literatur vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, pod redakcją Franka Rainera Maksa i Christiny Ruhrberg, wydanym w 2000 roku w Stuttgart, w zamieszczonej tam interpretacji powieści Amanna *Fort. Eine Brieferszählung* (München – Zürich 1987) autorstwa A. Schalka, znalazła również uznanie nowatorska koncepcja powieści epistolarnej, która uwidoczniła problematykę poszukiwania własnego „ja” nie tylko w ujęciu

⁶ J. Amann, *Rondo*, [w:] *Schweizer Erzählungen. Deutschschweizer Prosa seit 1950*, t. 1, red. Ch. Siegerst, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1990, s. 143–153. Oprócz opowiadania Amanna w tym tomie zawarte są teksty takich pisarzy (m.in.), jak: Erika Burkart, Otto Frei, Gerhard Meier, Hans Boesch, Otto F. Walter, Lukas Hartmann, Max Frisch, Adolf Muschg, Christoph Geser, Emil Zopfi, Fritz Zorn.

⁷ Jak np. prezentacje autorskie książki *Der Kommandant* (SRF2 z 11.07.2011 r.) oraz *Die kalabrische Hochzeit* (DRS3 z 22.12.2009 r.). Informacje o drugiej z powieści pojawiły się m.in. na łamach „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, z 2.12.2009 r. w publikacji Beate Tröger, *Eros auf rostigen Gleisen*, wydanie internetowe: www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/rezensionen/belletristik/juerg-amann-die-kalabrische-hochzeit-eros-auf-rostigen-gleisen-1899999.html [stan z 19.09.2014].

⁸ D. Müller, *Amann, Jürg*, [w:] *Literatur-Lexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache*, t. 1, red. W. Killy, Bertelsmann-Lexikon-Verlag, Gütersloh – München 1988, s. 124.

XVIII-wiecznym, lecz również w nawiązaniu do czasów współczesnych. Mottem przewodnim tego dzieła Amanna staje się zdaniem Schalka: „niepowodzenie samopoznania, określenia się w społeczeństwie, którego rezultatem jest paraliż umysłowy”⁹. Bohater powieści, występujący w pierwszej osobie liczby pojedynczej, przebywający w Berlinie lat 70. i pracujący jako dramaturg, pisze listy do swoich rodziców i przyjaciół. Miasto to i wydarzenia rewolucji studenckiej są mu obce, powraca do domu w przekonaniu, że tak naprawdę żaden rozwój nie jest możliwy, ponieważ jesteśmy zdeterminowani tym, co stanowi początek i wyznacznik naszego istnienia. Recenzent Schalk przytacza również nowelę Amanna *Zwei oder drei Dinge* (Innsbruck 1993), w której dostrzega z jednej strony kontynuację tematyki niemożności rozstania się ze znajomym otoczeniem, a z drugiej strony próbę poszukującego wyzwolenia się. Schalk podkreśla, że Amann „wysyła” swego bohatera w podróż życia, aby przechodząc różne egzystencjalne próby, również jako pisarz, literacko ująć tematykę współzależności pomiędzy sztuką, życiem i śmiercią, przy czym twórczość literacka staje się niejako wyzwoleniem spod jarzma cierpienia egzystencjalnego i śmierci. Nieco więcej uwagi poświęcił twórczości Amanna Thomas Kraft w biogramie zamieszczonym w wydanej pod jego redakcją *Lexikon der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur*, tom 1, w Monachium w 2003 roku. Kraft podjął próbę całościowego spojrzenia na twórczość Amanna z lat 1978 do 2001 roku. Centralną problematykę twórczości pisarza Kraft dostrzega w ujawnianiu się i jednoczesnym ukrywaniu, jak podczas gry w chowanego, kiedy to ma się nadzieję, że ktoś nas będzie szukał i w końcu odnajdzie¹⁰. Zainteresowanie Amanna tzw. „gebrochene Künstlerexistenz” nawiązuje do biografii Franza Kafki, Roberta Walsera i Thomasa Bernharda, którzy należeli jednocześnie do „Außenseiter”, dla których twórczość literacka stała się jednocześnie ratunkiem, drogowskazem życiowym, instrumentem samozobrazowania. Zdaniem Krafta, charakterystyki postaci literackich wykreowane przez Amanna są swoistym połączeniem lamentu, depresji, elitaryzmu i nieudolności w kontaktach społecznych, a to z kolei staje się motorem twórczości artystycznej, prowadzącej jednak do postępującej izolacji. Dla Amanna sam proces twórczy jest aktem stworzenia, sposobem na spowolnienie nadejścia śmierci i pozostawienie cząstki siebie – Kraft dostrzega w tym pojmowaniu zadań pisarza impuls twórczy. Również w biogramie zamieszczonym w *Lexikon der Weltliteratur. Biographisch-bibliographisches Handwörterbuch. Deutsche Autoren* pod redakcją Gero von Wilperta

⁹ A. Schalk, *Jürg Amann*, [w:] *Reclams Romanlexikon. Deutschsprachige erzählende Literatur vom Mittelalter bis Gegenwart*, red. F.R. Max, Ch. Ruhrberg, Philipp Reclam jun. Verlag, Stuttgart 2000, s. 20.

¹⁰ Thomas Kraft w nawiązaniu do powieści Amanna w Robercie Walserze. Zob. Th. Kraft, *Amann, Jürg*, [w:] tegoż, *Lexikon der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur, A-J*, t. 1, Nymphenburger Verlag, München 2003, s. 30.

z roku 2004 Amann zostaje określony mianem pisarza, który tworzył dzieła na pograniczu życia i śmierci, co zepchnęło go na margines twórczy¹¹.

Wybiórcze informacje odnośnie do życia i dzieł Amanna pojawiły się również w dwóch standardowych leksykonach poświęconych niemieckojęzycznej literaturze ze Szwajcarii¹², do których należą publikacje: *Schweizer Literaturgeschichte. Die deutschsprachige Literatur im 20. Jahrhundert*, wydana przez Klausa Petzolda w Lipsku w 2007 roku, oraz *Schweizer Literaturgeschichte*, wydana przez Petera Rusterholza i Andreasa Solbacha w Stuttgarcie w 2007 roku. Klaus Petzold zalicza wczesną twórczość Jürga Amanna do nurtu przemian połowy lat siedemdziesiątych i początku lat osiemdziesiątych, czasu, w którym literatura żywo reagowała na zmiany zachodzące w społeczeństwie. Amann przyłącza się w tym okresie do grupy autorów szwajcarskich i niemieckich apelujących o pokój i przeciwnych zagładzie atomowej. Wówczas to na rynku wydawniczym pojawiło się studium o Franzu Kafce¹³. To w tej rozprawie zaznacza się już wiodąca problematyka obecna w późniejszych dziełach Amanna: konflikt między życiem a sztuką, między egzystencją a poszukiwaniem wartości nieprzemijających. Jako pisarza interesują go historyczne postacie literackie, gdyż jego zdaniem dzieła napisane już są same w sobie materiałem do stworzenia nowych¹⁴. W późniejszym okresie Amann był autorem scenicznych biografii literackich i powieści takich postaci życia literackiego, jak m.in. Goethe¹⁵, Novalis¹⁶, Robert Walser¹⁷, Gottfried Keller, Heinrich Kleist. Literaturoznawca Klaus Petzold w swoim leksykonie nie omawia twórczości Amanna, wspomina tylko zaangażowanie pisarza w działalność „Grupy Olten”¹⁸, której nowy kurs wytyczył m.in. Amann w 2000 roku na zebraniu generalnym. Celem tej grupy miało być: „społeczeństwo solidarne, demokratyczne i wolne od przemocy”¹⁹. Zaangażowanie

¹¹ G. v. Wilpert, *Amann, Jürg*, [w:] tegoż, *Lexikon der Weltliteratur. Biographisch-bibliographisches Handwörterbuch nach Autoren und anonymen Werken. Deutsche Autoren A-Z*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 2004, s. 10.

¹² Formuły na zdefiniowanie zagadnienia „literatura szwajcarska”, ewentualnie „literatura ze Szwajcarii” poszukuje Dorota Sośnicka w artykule zamieszczonym w tym tomie.

¹³ Nawiązując do swojej rozprawy doktorskiej, w 1980 r. Amann opublikował dzieło *Die deutsche Nacht*, traktujące o umieraniu Kafki.

¹⁴ Zob. J. Amann, *Franz Kafka*, R. Piper & Co. Verlag, München 1983, s. 114–115.

¹⁵ W komedii *Die deutsche Nacht* (premiera 1982 r.) Amann opisuje Goethego i jego najbliższych w momencie otrzymania wiadomości o śmierci syna Augusta we Włoszech.

¹⁶ J. Amann, *Hardenberg. Romantische Erzählung nach dem Nachlass des Novalis*, Sauerländer Verlag, Aarau 1978.

¹⁷ Tenże, *Verirren oder Das plötzliche Schweigen des Robert Walser*, Sauerländer Verlag, Aarau 1978.

¹⁸ „Grupa Olten” to stowarzyszenie pisarzy szwajcarskich, działające w latach 1971–2002, Nazwa pochodzi o miejsca spotkań w miejscowości Olten w kantonie Solothurn. Dla pisarzy zrzeszonych w tym stowarzyszeniu twórczość była połączona z orientacją polityczną, która oscylowała wokół „demokratycznego i socjalistycznego społeczeństwa”. W roku 2002 „Grupa Olten” przekształciła się w „Schweizerischer Schriftstellerinnen- und Schriftstellerverband”. Powstało również nowe ogólnokrajowe stowarzyszenie pod nazwą „Autorinnen und Autoren der Schweiz” (AdS).

¹⁹ *Schweizer Literaturgeschichte. Die deutschsprachige Literatur im 20. Jahrhundert*, red. K. Petzold, Militzke Verlag, Leipzig 2007, s. 416.

społeczne Amanna i troskę o współczesnego człowieka, pojawiającą się w jego dziełach, podkreśla Petzold w swoim opracowaniu. W *Schweizer Literaturgeschichte* pod redakcją Petera Rusterholza i Andreasa Solbacha, Jürg Amann został wzmiankowany tylko na marginesie przemian literackich i światopoglądowych. Informacje o Amannie pojawiają się w rozdziale autorstwa Elsbeth Pulver, zatytułowanym *Von der Protest- zur Eventkultur (1970–2000)*. Pisarz został zaliczony w nurt literatury narracyjnej, czego egzemplifikacją są opowiadania Amanna z lat osiemdziesiątych²⁰. Dla Pulver ponownie interesująca staje się twórczość Amanna z przelomu XX i XXI wieku. Pisarz włączył się wówczas w nurt przemian w życiu literackim, co przyczyniło się do poetyckiego zainteresowania rodziną i życiem rodzinnym. Wspomniane zostają tutaj opowiadania Amanna *Am Ufer des Flusses* (2001) oraz *Mutter töten* (2003).

Jürg Amann był pisarzem, który żywo reagował na wydarzenia historyczne, doszukując się ich powiązań z przeszłością i tradycją humanistyczną. Jego zaangażowanie w tym zakresie zostało przedstawione przez autorkę niniejszego artykułu podczas międzynarodowej konferencji w roku 2008 w Waren w Meklemburgii-Pomorzu Przednim zorganizowanej przez Uniwersytet Opolski, Uniwersytet w Poitiers, Europäische Akademie Mecklenburg-Vorpommern oraz Schliemann-Museum Ankershagen i poświęconej mitowi Atrydów w kontekście współczesnej tożsamości europejskiej²¹. W wersji czytelniczej dzieła scenicznego *Iphigenie oder Operation Meereswind* z roku 1998 Jürg Amann, posiłkując się sztuką antyczną Eurypideasa, konfrontuje współczesnego mu człowieka w przeddzień pierwszej wojny w Zatoce Perskiej z pytaniami odnośnie do etycznego zachowania człowieka w obliczu ważnych decyzji życiowych (śmierć męczeńska), przyczyn konfliktów zbrojnych oraz roli, jaką powinny spełniać media w przekazywaniu doniesień wojennych²². Badania nad tym dziełem Amanna stały się przyczynkiem do wymiany listownej z pisarzem. W liście z dnia 16.01.2009 roku pisarz jest rozczarowany faktem, że jego

²⁰ *Schweizer Literaturgeschichte*, red. P. Rusterholz, A. Solbach, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart 2007, s. 362.

²¹ Celem tego przedsięwzięcia naukowego było ukazanie faktu, że mit Atrydów jest wciąż żywy w odniesieniu do pytania o stosunek moralności do siły politycznej oraz połączenie tego problemu z postaciami kobiet heroicznych, które pozornie zdominowały świat męski. Tematyka ta znalazła wydzźwięk w literaturze XX wieku, a w szczególności w historycznych sytuacjach przelomowych, aby ukazać te przemiany z perspektywy kobiet. Zob. G. Jelitto-Piechulik, „*We are right back*”. *Von der Bühne in die TV-Medienwelt mit Jürg Amanns Iphigenie oder Operation Meereswind (1998)*, [w:] *Die Atriden. Literarische Präsenz eines Mythos*, red. M. George, A. Rudolph, R. Witte, J.H. Röhl Verlag, Detelbach 2009, s. 277–296.

²² W tym samym roku ukazała się w Rzymie również publikacja odnośnie do mitu Ifigenii, w której Anna Fattori analizuje w sposób bardzo szczegółowy znaczenie przekazu medialnego w oparciu o sztukę Amanna *Iphigenie oder Operation Meereswind*. Zob. A. Fattori, *La Coercizione a ...: Iphigenie oder Operation Meereswind (1998) di Jürg Amann*, [w:] *Il mito di Ifigenia da Euripide als novecento*, red. L. Secci, N. Bietolini, Artemide, Roma 2008, s. 157–166. Artykuł ten został przesłany autorce przez samego pisarza w dn. 8.08.2010 r.

sztuka, która miała zostać wystawiona na deskach teatru krajowego w Wilhelms-haven w repertuarze 1992–1993, „przegrała z dramatem Eurypidesa”²³. W liście z dnia 8.07.2010 pisarz ubolewa nad utratą jakości krytyki naukowej i proponuje, aby sięgać do motywów antycznych, kontynuując tym samym tradycję wysokiej kultury²⁴. Również w tym liście Amann wyraża zadowolenie z faktu, iż jego dramat znalazł zainteresowanie wśród studentów germanistyki Uniwersytetu Opolskiego, którzy przesłali mu próby własnych interpretacji, opracowanych w ramach seminarium z historii literatury pod opieką merytoryczną autorki niniejszego artykułu.

Przyczynek do współczesnych badań germanistycznych nad twórczością Amanna z ostatnich lat stanowią publikacje Magdaleny Daroch i autorki niniejszego artykułu. Magdalena Daroch referowała podczas piątych Warsztatów Germanistycznych w Opolu w 2012 roku na temat: *Der Nazi und der Schriftsteller. Zur Täterperspektive in der Holocaustliteratur am Rande des Buches „Der Kommandant” von Jürg Amann*²⁵. Gabriela Jelitto-Piechulik przybliżyła w publikacji z roku 2012 „Ready for take-off” *Jürg Amanns literarische Figuren zwischen illusorischer Konzeptualisierung und ethischen Restbeständen* problem literackiego ujęcia rzeczywistości z zachowaniem wartości etycznych²⁶.

Wzrost zainteresowania twórczością Amanna odnotowano po jego śmierci. Wtedy to w prasie szwajcarskiej pojawiły się liczne laudacje pośmiertne. I tak np. w artykule Romana Bucheliego na łamach „Neue Zürcher Zeitung” Amann zyskał miano „mistrza metamorfozy”, który „odnalazł siebie, poszukując drugich”²⁷. Stwierdzenie to nawiązuje do literackich biografii, których autorem był ten pisarz. W dzienniku „Tages-Anzeiger” Amann przedstawiony został jako „utytulowany honorami” pisarz, autor biografii literackich oraz mistrz narracji²⁸. Aleksandra Kedves również na łamach gazety „Tages-Anzeiger” określa Amanna mianem pisarza, który przewyciężył zauroczenie wolnością w nurcie wydarzeń lat roku 1968, uciekając się do wartości nieprzemijających, które niesie ze sobą literatura piękna²⁹. W dzienniku „Die Weltwoche” przedstawiono go z kolei jako „odważnego pisarza,

²³ List Jürga Amanna z 16.01.2009 w posiadaniu autorki.

²⁴ List Jürga Amanna z 8.07.2010 w posiadaniu autorki.

²⁵ [w:] *Germanistische Werkstatt 5: Gegenwärtige Forschungsrichtungen in den sprach-, literatur- und kulturwissenschaftlichen Diskursen von Nachwuchswissenschaftlern*, red. G. Jelitto-Piechulik, F. Księżyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2013, s. 179–186.

²⁶ [w:] *Zwischen Tradition und Innovation. Deutschsprachige Literatur an der Jahrhundertwende*, red. G. Kurpanik-Malinowska, A. Szyndler, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2012, s. 129–142.

²⁷ R. Bucheli, *Jürg Amann gestorben. Ein Verwandlungskünstler*, „Neue Zürcher Zeitung” 15.05.2013. Źródło: www.nzz.ch/aktuell/zuercher_kultur/der-spurenchuer-1.18080964 [stan z 15.09.2014].

²⁸ O.A., *Schriftsteller Jürg Amann gestorben*, „Tages-Anzeiger”, 14.05.2013. Źródło: www.tagesanzeiger.ch/kultur/diverses/Schriftsteller-Juerg-Amann-gestorben/story/2272367 [stan z 15.09.2014].

²⁹ Źródło: www.tagesanzeiger.ch/ipad/kultur/An-den-Schmerzpunktembr-des-Lebens/story/21790639 [stan z 3.10.2014].

który był ku temu powołany, aby pozostać wiernym samemu sobie³⁰. Primin Meier w artykule *Abtrünniger Schüler Emil Staigers. Zum Hinschied des Autors und Germanisten Jürg Amann* w czasopiśmie lietrackim „Schweizer Monat. Die Autorenzeitschrift für Politik, Wirtschaft und Kultur” z lipca 2013 r. zalicza Amanna oprócz E.Y. Meyera i Ursa Faesa do trójki pisarzy ze Szwajcarii, którym już do 40 roku życia powiódł się przelom literacki. Dzieła Amanna po roku 2009 Meier określa mianem wyścigu z czasem i z chorobą pisarza, co znajduje odzwierciedlenie w tematyce publikacji³¹. Dnia 14 maja 2013 roku, w którym została podana informacja o śmierci Amanna, w szwajcarskim radiu wyemitowano fragmenty wcześniejszego wywiadu Henri Füglera ze zmarłym twórcą. Redaktor określił Amanna mianem autora, który różnice między sztuką a życiem łagodzi, posiłkując się własną twórczością literacką. Tematem dla Amanna, jak mówił sam autor, stają się wydarzenia, przeżycia i trudności życiowe, z którymi nie mógł sobie poradzić, wtedy to poszukiwał odpowiedzi, pisząc. Jednym z najtrudniejszych i najbardziej frapujących zagadnień egzystencjalnych człowieka była dla Amanna śmierć i podjęta przez niego próba literackiego rozprawienia się z tym problemem.

Niektóre wydawnictwa, posiadające w ofercie sprzedaży publikacje pisarza ostatnich lat, nie uaktualniły na stronie internetowej danych biograficznych i nie odnotowały informacji o jego odejściu. Do tych wydawnictw należy m. in. wiodące na rynku austriackim wydawnictwo Thalia³².

Mimo iż Jürg Amann zyskał uznanie czytelników i krytyków w Szwajcarii, do tej pory jego życie i twórczość nie znalazły literaturoznawczego zwieńczenia w postaci monografii. Dla czytelnika polskojęzycznego dzieła tegoż pisarza również pozostają prawie nieznanne. Rodzi się zatem pytanie, które z dzieł pisarza mogłyby znaleźć zainteresowanie wśród czytelników polskojęzycznych? Reprezentatywna dla twórczości Amanna tematyka nieustannej walki między *vita* i *morte*, między siłą życia i potęgą śmierci, przeznaczeniem człowieka i wolnością jego wyborów życiowych pojawia się również w dziełach powstałych w ostatnim okresie twórczości. Zaliczyć do nich można m.in.: *Der Kommandant. Monolog* (2011), *Vater, warum hast Du mich verlassen. Die Autobiografie Jesu Christi* (2013), *Die erste Welt. Roman* (2013), *Lebenslang Vogelzug. Gedichte* (2014, wydane pośmiertnie). Słowo pisane stanowi dla Jürga Amanna medium ekspresji, dzięki któremu z niezwykłą subtelnością stawiając retoryczne pytania, napomina współczesnego człowieka, wskazując na przemijalność i nicość ziemskiego istnienia. Może właśnie wymienione powyżej dzieła znalazłyby zainteresowanie wśród polskojęzycznych czytelników?

³⁰ D. Muscionico, *Jürg Amann*, „Die Weltwoche”, 2.10.2014. Źródło: www.weltwoche.ch/ausgaben/2013-21/nachruf-juerg-amann-die-weltwoche-ausgabe-212013.html [stan z 15.09.2014].

³¹ P. Meier, *Abtrünniger Schüler Emil Staigers*. Źródło: www.schweizermonat.ch/artikel/abtruennigerschuele-emil.staigers [stan z 2.10.2014].

³² Źródło: www.thalia.at/shop/home/suchartikel/mit_grossem_krach/amann_juerg/ISBN3-314-101007-ID31981959.html;jsessionid=46D2DD228631A00B0DF15B62B97A595F.tc6p?fftrk=5%3Anull%3A10%3A10%3A1&jumpId=17365924 [stan z 12.10.2014].

W tym kręgu nurtujących Amanna pytań ukazała się w roku 2011 powieść *Der Kommandant. Monolog*, a w roku śmierci pisarza kolejna *Vater, warum hast Du mich verlassen. Die Autobiografie Jesu Christi* (2013). W powieściach tych Amann kreśli sylwetki dwóch diametralnie różnych osobowości. „Bohaterem” powieści *Der Kommandant* jest były komendant obozu koncentracyjnego w Auschwitz Rudolf Höß, będący uosobieniem zła i zagłady. Natomiast „bohaterem” *Vater, warum hast Du mich verlassen* jest Jezus z Nazaretu, będący wcieleniem życia, dobra i bezinteresownej miłości bliźniego. Pisarz opiera się w tych powieściach na dziennikach Hößa oraz na przekazie Nowego Testamentu. Mamy więc biografie dwóch tak różnych ludzi. Zastanówmy się zatem nad motywami autora, które skłoniły go do pracy twórczej nad tymi biografiami.

Jeżeli biografie Jezusa z Nazaretu, będące rezultatem badań naukowych oraz przemyśleń teologicznych, jak chociażby trylogia papieża Benedykta XVI, pokazują czytelnikowi ślady z życia Jezusa, albo pozwalają mu zrozumieć czyny Jezusa w wymiarze religijnym, to powieść Amanna jako paratekst jest zlepkiem czterech Ewangelii Nowego Testamentu, oddającym je prawie dosłownie. Dla wierzącego i praktykującego katolika dzieło Amanna nie ma wartości poznawczych. Jedyne słownictwo jest pospolitsze, brak nowotestamentalnych archaizmów. Jezus opowiada swoje dzieje w sposób chronologiczny³³. W jego opowiadaniu brak jednak ujmującego elementu tragizmu, jak np. w filmie *Pasja*. Jest to o wiele bardziej wyważone, spokojne przedstawienie życia człowieka, który niesłusznie zostaje skazany na śmierć. Rodzi się zatem pytanie o sens powstania tegoż dzieła. Czy może Amann podejmuje próbę nawrócenia współczesnego człowieka? Raczej nie, gdyż nie ma ona charakteru moralizującego. Może Amann zamierzał przedstawić autobiografię człowieka, który zdeterminowany prorocत्वami i uwarunkowaniami dziejowymi wzrasta w swoim przeznaczeniu i postępuje zgodnie z oczekiwaniami swego Ojca. Jeśli tak, to jest to powieść przepelniona swoistym tragizmem, polegającym na niemożności podejmowania własnych decyzji. Amann pozwala Jezusowi umrzeć, nie kreśli dalej jego zmartwychwstania, o którym mowa w Nowym Testamencie. Jezus kona jako człowiek, znieważony i pozbawiony godności ludzkiej. Słowa Poncjusza Pilata *Ecce homo* odzwierciedlają najbardziej ten tragizm. W momencie śmierci nie ma znaczenia jego wrodzona czy domniemana boskość. Pozostaje tylko nicość i ból osamotnienia. Jezus przedstawiony w powieści Amanna to współczesny człowiek, który przychodząc na świat, jest już obarczony swoim przeznaczeniem.

Jeżeli biografia Jezusa ukazuje człowieka, Syna Bożego, który umiłował drugiego człowieka do tego stopnia, aby oddać w imię tej miłości swe życie, to sylwetka Rudolfa Hößa, byłego komendanta KL Auschwitz, jest zobrazowaniem wcielonego zła i odczłowieczenia. Amann, jak sam mówi w posłowniu książki z roku 2011 pt.

³³ Począwszy od zwiastowania, o którym dowiaduje się w późniejszym czasie od swej matki Maryi, przez narodziny w Betlejem, ucieczkę do Egiptu, dzieciństwo i młodość w Nazarecie, początek jego działalności apostołskiej, powołanie uczniów, czynienie cudów, po śmierć krzyżową.

Der Kommandant, nie tworzy literackiego obrazu Hößa, lecz opiera się na jego dziennikach spisanych w więzieniu w oczekiwaniu na wyrok. Oryginalne dzienniki Hößa ukazały się w 1951 roku nakładem polskiego Ministerstwa Sprawiedliwości³⁴ i obejmują 300 stron, na których były komendant zadenuncjował się sam, opisując z niezwykłą akrybią swoje życie, zadania związane ze stanowiskiem służbowym oraz „funkcjonowaniem” obozu. Amann wybrał z *Dzienników* w procesie „dramaturgicznej strukturyzacji” – jak sam mówi – to, co stanowi „kwintesencję”, która stała się monodramatem składającym się z 16 stacji.

Taka kompozycja pozwala czytelnikowi z przerażeniem przeanalizować psychikę zbrodniarza, który postrzega siebie jako rzetelnego obywatela, żyjącego dla urzędowości, i co tutaj jest najtragiczniejsze i przerażające, że on dalej w te zbrodnicze ideały wierzy. Höß podkreśla wielokrotnie, że był i jest żołnierzem, który wykonywał rozkazy³⁵. Przytoczmy wypowiedź Hößa jako komendanta KL Auschwitz, pozostawiając ją, jak Amann, bez komentarza:

Nur ein kurzes, schon fast erstickendes Schreien, und schon war es vorüber. So recht zum Bewusstsein ist mir diese erste Vergasung von Menschen nicht gekommen, ich war vielleicht zu sehr von dem ganzen Vorgang überhaupt beeindruckt³⁶.

Tylko krótki, prawie już duszący krzyk, i już było po wszystkim. Całkowicie nie uświadomiłem sobie tego pierwszego zagazowania ludzi, ponieważ byłem chyba za bardzo zuroczony całym tym przebiegiem³⁷.

Amann swym dziełem przyłącza się do dyskusji na temat: Czy w obliczu nieprzeliczonych ofiar Holocaustu można przedstawiać w perspektywie oprawców? Szwajcarski pisarz nie jest tutaj prekursorem. W roku 2006 ukazała się we Francji powieść *Les Bienveillantes*³⁸ Jonathana Littella (w roku 2008 wydana w tłumaczeniu na język

³⁴ Rudolf Höß został deportowany w maju 1946 r. do Polski. Wyrokiem Najwyższego Trybunału Ludowego z 2 kwietnia 1947 r. skazano go na karę śmierci. Wyrok wykonano 16 kwietnia 1947 r. przez powieszenie na terenie byłego obozu koncentracyjnego Auschwitz. Czas od wydania przez Brytyjczyków do ogłoszenia wyroku Höß spędził w areszcie śledczym w Krakowie, tutaj też napisał swoje wspomnienia.

³⁵ Jak chociażby w przypadku realizacji „Endlösung der Judenfrage”. Tamże, s. 65.

³⁶ Tamże, s. 71.

³⁷ Tłum. autorki.

³⁸ Tematem powieści Littella są wspomnienia fikcyjnego oficera SS Maksimiliana Aue, który służył na froncie wschodnim II wojny światowej. Aue jako doktor prawa, miłośnik literatury pięknej i filozofii po wojnie osiadł na francuskiej prowincji, gdzie został dyrektorem w fabryce koronek. Jego matka była z pochodzenia Francuzką, znał więc doskonale język i w 1945 roku podał się za francuskiego robotnika. Bohater powieści Littella jest niezwykle wyrafinowanym i inteligentnym człowiekiem, a jego rozmyślenia z okresu II wojny światowej wprawiają w osłupienie czytelników znających doskonale historię tych lat. Littel otrzymał za tę książkę prestiżową francuską nagrodę literacką – Nagrodę Goncourtów za rok 2006, a w roku 2009 nagrodę Bad Sex in Fiction Award. Otrzymał również za tę powieść Nagrodę Akademii Francuskiej. Przez sześć tygodni od wydania we Francji rozeszło się ok. 280 000 egzemplarzy.

niemiecki *Die Wohlgesinnten* oraz na język polski *Łaskawe*), która ma formę monologu nazistowskiego przestępcy³⁹. Maxim Biller, pisarz pochodzenia żydowskiego, piszący po niemiecku, krytykuje swoich kolegów po fachu, zarzucając im, że w literaturze niemieckojęzycznej brak jest utworów literackich przedstawiających Holocaust z perspektywy oprawców, przyznających się do swoich czynów⁴⁰. Można przyjąć, że Amann odpowiada na to wyzwanie, posiłkując się sylwetką Rudolfa Hößa, który jednak nie spełnia oczekiwań Billera, pozostając pełnym cynizmu ludobójcą, kreując się na posłusznego żołnierza i człowieka „mającego serce i będącego nie całkiem złym”⁴¹ – tak mówi o sobie Höß, kończąc swoje wspomnienia. Zamierzeniem Amanna było ukazanie, jak może zrodzić się wcielenie zła w imię fałszywej i zaślepiającej ideologii⁴².

W roku 2013 ukazała się ostatnia powieść autobiograficzna Amanna zatytułowana *Die erste Welt*, którą zadedykował swemu o 4 lata młodszemu bratu Ursowi Amannowi, znanemu szwajcarskiemu malarzowi. Powieść tę można zaliczyć do nurtu epoki, którą Maxim Biller określił mianem „Ichzeit” [czasu ja]. Owa epoka literacka charakteryzuje się ekstremalnym przenikaniem pomiędzy dziełem i życiem autora. Reprezentantem staje się tutaj niezwykle wrażliwy, świadomy procesów zachodzących w otaczającym go świecie, narcystyczny narrator osobowy⁴³. Takim właśnie narratorem jest bohater dzieła Amanna. Autor powieści tworzy wizję „pierwszego świata”, będącego początkiem wszystkiego i kształtującego całe przyszłe życie młodego człowieka. Obiektywny narrator powieści jest świadkiem nastę-

³⁹ W roku 1971 Edgar Hilsenrath napisał powieść *Der Nazi – der Friseur*. Bohaterem jej jest masowy morderca, który do tego przyjmuje tożsamość jednej ze swoich ofiar, żydowskiego fryzjera. Również historyk amerykański Raul Hilberg w swoim głośnym dziele *Täter, Opfer, Zuschauer. Die Vernichtung der Juden 1933–1945* zwraca uwagę na fakt, iż Holocaust należy przedstawić również z perspektywy oprawców. Można tutaj przytoczyć publikacje: Hermann Langbein, *Der Auschwitz-Prozess. Eine Dokumentation* oraz Gustave’a M. Gilberta, *Nürnberger Tagebuch. Gespräche der Angeklagten mit dem Gerichtspsychologen*. Peter Weiss w swoim słynnym dramacie *Die Ermittlung* posiłkuje się wypowiedziami oskarżonych w procesie norymberskim. Jednak żaden z niemieckich autorów nie odważył się uczynić ze zbrodniarza wojennego protagonisty w dziele literackim.

⁴⁰ Zob. M. Biller, *Deutschbuch*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 2001, s. 224.

⁴¹ J. Amann, *Der Kommandant...*, s. 105.

⁴² Patrząc na aktualną sytuację w Syrii i „świętą wojnę” głoszoną przez dżihadystów, przesłanie Amanna można odczytać jako przestrożę i jako sygnał ostrzegawczy, który zazwyczaj lubimy ignorować. Warto tu przywołać chociażby odczyt Benedykta XVI z 2006 r. w Ratyźbonie, w którym papież jako naukowiec stawiał pytania odnośnie do istoty i wartości islamu. Dzisiaj rozważania te nabierają dramatycznej aktualności. Zob. G. Weigel, *Ratyźbona rehabilitowana. Pytania do islamu*, tłum. Magdalena Drzymala, „Gość Niedzielny” 2014, nr 38, s. 18–19.

⁴³ W październiku 2011 r. Maxim Biller opublikował na łamach „Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung” artykuł pt. *Ichzeit*, w którym sformułował tezę, że po erze grupy 47 oraz okresie postmodernistycznym w literaturze niemieckojęzycznej nastąpiła nowa epoka literacka, którą zapoczątkował Rainald Goetz powieścią *Irre* z roku 1981. Źródło: M. Biller, *Unsere literarische Epoche. Ichzeit*, źródło: FAZ, 1.10.2011., de.wikipedia.org/wiki/Maxim_Biller [stan z 27.12.2011].

pującej sceny: umierająca matka zapytana przez syna, co widzi, kiedy tak na niego patrzy, mówi, że oczyma duszy widzi jego i jego brata jako dzieci bawiące się w ogrodzie. Są to obrazy z przeszłości, które przenoszą narratora w świat dzieciństwa i to on sam zatapia się teraz we wspomnieniach.

Przedstawiony świat dzieciństwa, świat drobnomieszczański, jest światem doskonałym, pozbawionym konfliktów, barwnym i dynamicznym. Przemiany zachodzące w otaczającym narratora świecie są praktycznie przez niego niezauważalne, gdyż niszczą one wykreowaną przez niego harmonię. Rodzi się zatem pytanie: Czy wieś rodzinna przedstawiona przez narratora powieści Amanna to wieś potiomkinowska? Zdecydowanie nie. Przykładem może być krytyka pisarza wyrażona między wierszami, a odnosząca się do zagadnienia neutralności Szwajcarii w obliczu wydarzeń II wojny światowej⁴⁴. Pisarz kieruje do swoich potencjalnych czytelników retoryczne pytanie: Czy narodowy egoizm i prywatna powinność powinny mieć większe znaczenie niż solidarność w imię słusznej idei wolności i prawa do samostanowienia innych państw?⁴⁵

Wydany pośmiertnie w 2014 roku tomik poezji: *Lebenslang. Vogelzug. Gedichte* ma również charakter autobiograficzny, stanowiąc liryczne rozprawienie się z uchodzącym życiem człowieka napiętnowaną chorobą, który ma świadomość zbliżającej się śmierci. Podmiot liryczny jest jeszcze tutaj w rzeczywistości, ale postrzega ją z innej perspektywy, z perspektywy dystansu i innego wymiaru, który niebawem stanie się jego nową rzeczywistością/nowym wymiarem. Stąd też tytuł tomiku poezji, który w sposób poetycki określa sens ludzkiego istnienia będącego nieustanną wędrówką. Tylko cel tej wędrówki nie zawsze jest znany. Wiersz otwierający tomik poezji jest swoistym pożegnaniem:

So daliegen, so
mit geöffneten Sinnen, als ob
es schon das Skelett wäre.
Den Luftzug spüren, durch
die geweiterten Augen.
Die Nähe des Steins⁴⁶.

Tak leżeć
z otwartymi zmysłami, jakby się
było już szkieletem.
Odczuwać wdech powietrza, przez
otwarte szeroko oczy.
Bliskość kamienia⁴⁷.

Rozdarty pomiędzy życiem i śmiercią, obdarzony niezwykle wrażliwością zmysłów podmiot liryczny dostrzega w rzeczywistości zapowiedź innego wymiaru. Tej „nowej”, innej rzeczywistości towarzyszy paradoksalna cisza:

⁴⁴ J. Amann, *Lebenslang. Vogelzug. Gedichte*, Haymon Verlag, Innsbruck – Wien 2014, s. 7.

⁴⁵ W XIX w. Szwajcaria szczyła się przeciwko popieraniu walki narodowowyzwoleńczej Polaków i pomocą udzieloną uchodźcom po klęsce powstania styczniowego. Zob. m.in.: G. Jelitto-Piechulik, *Heil, Schweizer, Euch und Dank! Der Schlesier Theodor Opitz als Chefredakteur der polnischen Exilzeitschrift „Der weiße Adler“*, [w:] *Ein weiter Mantel. Polenbilder in Gesellschaft, Politik und Dichtung*, red. A. Rudolph, U. Scholz, J.H. Röhl Verlag, Dettelbach 2002, s. 195–223.

⁴⁶ J. Amann, *Lebenslang. Vogelzug...*, s. 7.

⁴⁷ Tłum. autorki.

frieden	pokój
die stille	ta cisza
wenn der mensch aufhört.	kiedy kończy się człowiek.
der friedliche	ta pokojowa
kampf der tiere.	walka zwierząt.
der aufstand	to powstawanie
der zertretenen blumen ⁴⁸ .	zdeptanych kwiatów ⁴⁹ .

Śmierć człowieka, której towarzyszy niemy krzyk, jest więc paradoksem, a stanowi przecież jednostkową tragedię, jest końcem istnienia w ziemskiej rzeczywistości.

Ostatnie cztery wiersze tomu poezji Amanna, będące strumieniem świadomości, stanowią ostateczne pożegnanie z tym światem. Podmiot liryczny mówi do nas z głębi swojego wnętrza, przygotowując się do przejścia z tego świata w inny wymiar:

Noch einmal die Stimme erheben, höher, weit über und hinaus, solange der Atem noch trägt ⁵⁰ .	Jeszcze tylko raz podnieść głos, wyżej, dalej ponad nami, tak długo, dopóki wystarczy tchu ⁵¹ .
---	---

Nic nie jest pewne, tylko to, co ma wymiar rzeczywisty. Dlatego też podmiot liryczny wykorzystuje ostatnie dane mu fizyczne i psychiczne możliwości, aby zaznaczyć końcowym tchem swoje istnienie. Tęsknota za śmiercią, która jest uwolnieniem człowieka spod jarzma egzystencji, a zarazem strach przed niebytem nurtowały Amanna już od początku jego twórczości, o czym świadczy następujący cytat wieńczący rozprawę z 1983 roku poświęconą Franzowi Kafce:

Um den Angelpunkt außerhalb der Welt zu finden, zu der der Tod gehört, mußte Kafka sich selber aus den Angeln heben, die wir unsere Welt nennen⁵².

Aby znaleźć punkt zaczepienia poza światem, do którego należy śmierć, Kafka musiał sam unieść się poza punkty zaczepienia, które nazywamy naszym światem⁵³.

Jürg Amann pozostał przez dziesięciolecia swojej twórczości wiernym orędownikiem godności człowieka i jego prawa do życia na miarę swych możliwości intelektualnych i fizycznych. Człowiek był dla Amanna największą zagadką i jednocześnie jednostką, która już z istoty przeznaczenia osamotniona poszukuje bliskości drugiego człowieka. To właśnie moralność i humanitarność, cechy, o które należy nieustannie zabiegać, frapowały Amanna, czego dał wyraz w swojej twórczości. Artykuł powyższy zasygnalizował wyłącznie bogatą tematykę dzieł Jürga Amanna, które

⁴⁸ Tamże, s. 8.

⁴⁹ Tłum. autorki.

⁵⁰ J. Amann, *Lebenslang. Vogelzug...*, s. 23.

⁵¹ Tłum. autorki.

⁵² J. Amann, *Franz Kafka...*, s. 159.

⁵³ Tłum. autorki.

znalazłyby bezsprzecznie zainteresowanie i uznanie również wśród czytelników polskojęzycznych.

Bibliografia

- Amann J., *Franz Kafka*, R. Piper & Co. Verlag, München 1983.
- Amann J., *Hardenberg. Romantische Erzählung nach dem Nachlass des Novalis*, Sauerländer Verlag, Aarau 1978.
- Amann J., *Lebenslang. Vogelzug. Gedichte*, Haymon Verlag, Innsbruck – Wien 2014.
- Amann J., *Rondo*, [w:] *Schweizer Erzählungen. Deutschschweizer Prosa seit 1950*, t. 1, red. Ch. Siegertst, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1990.
- Amann J., *Verirren oder Das plötzliche Schweigen des Robert Walser*, Sauerländer Verlag, Aarau 1978.
- Biller M., *Deutschbuch*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 2001.
- Biller M., *Unsere literarische Epoche. Ichzeit*, źródło: FAZ, 1.10.2011, http://de.wikipedia.org/wiki/Maxim_Biller [stan z 27.12.2011].
- Bucheli R., *Jürg Amann gestorben. Ein Verwandlungskünstler*, „Neue Zürcher Zeitung” 15.05.2013, źródło: www.nzz.ch/aktuell/zuercher_kultur/der-spurenhuer-1.18080964 [stan z 15.09.2014].
- Daroch M., *Der Nazi und der Schriftsteller. Zur Täterperspektive in der Holocaustliteratur am Rande des Buches „Der Kommandant” von Jürg Amann*, [w:] *Germanistische Werkstatt 5: Gegenwärtige Forschungsrichtungen in den sprach-, literatur- und kulturwissenschaftlichen Diskursen von Nachwuchswissenschaftlern*, red. G. Jelitto-Piechulik, F. Księżyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2013.
- Fattori A., *La Coerzione a ...: Iphigenie oder Operation Meereswind (1998) di Jürg Amann*, [w:] *Il mito di Ifigenia da Euripide als novecento*, red. L. Secci, N. Bietolini, Artemide, Roma 2008.
- Jelitto-Piechulik G., *Heil, Schweizer, Euch und Dank! Der Schlesier Theodor Opitz als Chefredakteur der polnischen Exilzeitschrift „Der weiße Adler”*, [w:] *Ein weiter Mantel. Polenbilder in Gesellschaft, Politik und Dichtung*, red. A. Rudolph, U. Scholz, J.H. Röhl Verlag, Dettelbach 2002.
- Jelitto-Piechulik G., *„Ready for take-off” Jürg Amanns literarische Figuren zwischen illusorischer Konzeptualisierung und ethischen Restbeständen*, [w:] *Zwischen Tradition und Innovation. Deutschsprachige Literatur an der Jahrhundertwende*, red. G. Kurpanik-Malinowska, A. Szyndler, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2012.
- Jelitto-Piechulik G., *„We are right back”. Von der Bühne in die TV-Medienwelt mit Jürg Amanns Iphigenie oder Operation Meereswind (1998)*, [w:] *Die Atriden. Literarische Präsenz eines Mythos*, red. M. George, A. Rudolph, R. Witte, J.H. Röhl Verlag, Dettelbach 2009.

- Kraft Th., *Amann, Jürg*, [w:] tegoż, *Lexikon der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur, A–J*, t. 1, Nymphenburger Verlag, München 2003.
- Meier P., *Abtrünniger Schüler Emil Staigers*, źródło: www.schweizermonat.ch/artikel/abtruenniger-schuele-emil.staigers [stan z 02.10.2014].
- Muscionico D., *Jürg Amann*, „Die Weltwoche”, 2.10.2014, źródło: www.weltwoche.ch/ausgaben/2013-21/nachruf-juerg-amann-die-weltwoche-ausgabe-212013.html [stan z 15.09.2014].
- Müller D., *Amann, Jürg*, [w:] *Literatur-Lexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache*, t. 1, red. W. Killy, Bertelsmann-Lexikon-Verlag, Gütersloh – München 1988.
- O.A., *Schriftsteller Jürg Amann gestorben*, „Tages-Anzeiger”, 14.05.2013, źródło: [/www.tagesanzeiger.ch/kultur/diverses/Schriftsteller-Juerg-Amann-gestorben/story/2272367](http://www.tagesanzeiger.ch/kultur/diverses/Schriftsteller-Juerg-Amann-gestorben/story/2272367) [stan z 15.09.2014].
- Schalk A., *Jürg Amann*, [w:] *Reclams Romanlexikon. Deutschsprachige erzählende Literatur vom Mittelalter bis Gegenwart*, red. F.R. Max, Ch. Ruhrberg, Philipp Reclam jun. Verlag, Stuttgart 2000.
- Schweizer Literaturgeschichte. Die deutschsprachige Literatur im 20. Jahrhundert*, red. K. Petzold, Militzke Verlag, Leipzig 2007.
- Schweizer Literaturgeschichte*, red. P. Rusterholz, A. Solbach, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart 2007.
- Tröger B., *Eros auf rostigen Gleisen*, wydanie internetowe: www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/rezensionen/belletristik/juerg-amann-die-kalabrische-hochzeit-eros-auf-rostigen-gleisen-1899999.html [stan z 19.09.2014].
- Weigel G., *Ratyżbona rehabilitowana. Pytania do islamu*, tłum. M. Drzymala, „Gość Niedzielny” 2014, nr 38.
- Wilpert v. G., *Amann, Jürg*, [w:] tegoż, *Lexikon der Weltliteratur. Biographisch-bibliographisches Handwörterbuch nach Autoren und anonymen Werken. Deutsche Autoren A–Z*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 2004.